

Matjaž Uršič, Primož Medved

POMEN SOCIALNIH OMREŽIJ ZA REVITALIZACIJO NEKDANJIH INDUSTRIJSKIH MESTNIH OBMOČIJ – PRIMER NEKDANJE TOBAČNE TOVARNE V LJUBLJANI

IZVLEČEK

Analize socialnih omrežij na območjih, podvrženih intenzivnim urbanim transformacijam, postajajo vse pomembnejša tema v prostorskem načrtovanju. Povečevanju pozornosti do socialnih omrežij botruje zlasti povečevanje raznovrstnih problemov in konfliktov, ki izhajajo iz neupoštevanja »mehkih« oz. družbenih komponent pri posegih v lokalno okolje. Problematika zagotavljanja participacije in opolnomočenja deležnikov v procesih prostorskega načrtovanja je pravzaprav problematika neprepoznavanja in neupoštevanja pomena socialnih omrežij oz. razmerij in povezav, ki obstajajo med akterji v prostoru. Članek se v tem pogledu osredotoča na analizo in predstavitev pomenov socialnih omrežij za razvoj določenih oblik družbeno-ekonomskih dejavnosti na nekdanjih industrijskih območjih. Pri tem na podlagi podatkov, zajetih iz polstrukturiranih intervjujev, na primeru nekdanje Tobačne tovarne v Ljubljani analizira vrste, intenzivnost in razraščanje socialnih omrežij glede na časovno komponento.

KLJUČNE BESEDE: socialna omrežja, revitalizacija, nekdanja industrijska območja, socialna prostorska vozlišča, Tobačna tovarna Ljubljana

Importance of Social Networks in Revitalising Former Industrial Urban Areas – Renewal of the Former Tobacco Factory in Ljubljana

ABSTRACT

Analysis of social networks in areas undergoing intense urban transformations are becoming an ever more important topic in spatial planning. The growing attention given to social networks is due to the rise of problems and conflicts stemming from disregard of the 'soft', i.e. social, components in the local environment. The problem of stakeholders' participation and empowerment in spatial planning is, in fact, one of ignoring or not recognising the importance of the social networks that exist between actors in space. The article analyses the roles and meanings of social networks with respect to the development of certain types of socio-economic activities in former industrial areas. Using data collected from semi-structured interviews in the area of former Tobacco Factory in Ljubljana, it analyses the types, intensity and expansion of social networks.

KEY WORDS: social networks, revitalisation, former industrial areas, social spatial nodes, Tobacco Factory Ljubljana

1 Uvod

Tranzicijsko obdobje v Sloveniji, ki se je začelo s spremembami političnega sistema in uvedbo tržnega gospodarstva v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, je sprožilo obsežna prostorska prestrukturiranja in radikalne spremembe v postopkih prostorskega načrtovanja v razmeroma kratkem obdobju. Nadomeščanje tradicije prostorskega načrtovanja iz obdobja socializma z novimi, še »neconsolidiranimi institucionalnimi strukturami« (Kos 1998: 28) in »kompetitivnimi urbani politikami« (Harvey 1989), ki naj bi poskušale spodbuditi hiter gospodarski razvoj, je pomenilo tudi velike pomanjkljivosti v koordinaciji prostorskega razvoja. Pri tem so zaradi različnih razlogov (prestrukturiranja gospodarstva, uvajanja novih lastniških razmerij, denacionalizacije ipd.) v večjih slovenskih mestih nastala obsežna opuščena industrijska urbana območja. Nekatera izmed teh območij so bila zaradi svoje lokacije, zgodovine, fizične in ambientalne vloge hitro zapolnjena z vrsto novih vsebin, funkcij in uporabnikov. Transformacije tovrstnih območij so vključevale različne vrste uporabnikov, ki so segali od formalnih uporabnikov oz. uradnih najemnikov prostorov do polformalnih in neformalnih (skvoterskih) oblik uporabe. Večina uporabnikov je bila s strani lastnikov in formalnih upravljavcev prostorov percipirana kot prehodna oblika rabe prostorov

oz. dodeljena jim je bila »začasna vloga«, kjer so se šele pripravljale osnove za intenzivno fizično prenovu in dolgoročno komodifikacijo teh prostorov.

Pri poskusih transformacije degradiranih urbanih industrijskih območij je treba poudariti zlasti začasno in pogosto »gentifikacijsko« (Smith 1996: 104) vlogo začasnih uporabnikov, ki jih skušajo »urbani managerji« (Pahl 1977) eksploatirati za poskuse zviševanja cen nepremičnin ter fizično in programsko vzdrževanje območij. Tako imenovani »premostitveni gentifikacijski procesi« (Smith 1996: 105), pri katerih uporabniki prevzamejo vlogo začasnih prenoviteljev degradiranih industrijskih območij, so opazni tudi v slovenskem kontekstu, pri čemer pa se je treba vprašati, ali določeni uporabniki med procesom uporabe območja prispevajo tudi k rasti drugih ekonomskih dejavnosti, servisov, storitev in prispevajo k dvigovanju kakovosti življenja na širšem območju mesta. Kljub tej sprva začasni vlogi uporabnikov se torej zdi, da so se na posameznih lokacijah opuščeni industrijskih območij razvili samonikli programi, storitve in servisi, ki presegajo vlogo začasnosti in predstavljajo potencialno pomemben dodatek k družbeno-ekonomskemu delovanju mesta. Gre torej za vprašanje prelivanja in ohranjanja koristnih učinkov predvidene začasne rabe nekdanjih industrijskih območij, ki se zrcalijo v razvoju kompleksnih socialnih omrežij, prek katerih se izvajajo funkcije in programi na omenjenih območjih.

Analize nekdanjih industrijskih območij v slovenskih mestih se pretežno osredotočajo na fizične spremembe in neposredne ekonomske učinke, ki jih prinaša prenova, medtem ko je bistveno manj pozornosti namenjene analizi in pomenu socialnih omrežij, ki so se v vmesnem času razvila na takih območjih. Socialna omrežja bodo v tem kontekstu opredeljena kot proces fizične in družbene interakcije v okvirih specifičnega prostora, ki nas zanima (Shaw et al. 2016; Boessen et al. 2018). Pri tem bomo skušali analizirati, kako socialna omrežja na nekem prostoru vplivajo na njegov razvoj in obratno. Več raziskav je namreč pokazalo, da družbene interakcije in grajeno okolje soodvisno vplivajo na razvoj določenih servisov, storitev in ekonomskih dejavnosti (glej npr. Gibbons et al. 2018; Xinyue in Xingjian 2018).

Prispevek je v tem pogledu poskus »ovrednotenja« pomena socialnih omrežij za razvoj ekonomskih in zlasti kreativnih dejavnosti v mestih. Pri tem članek izpostavlja zlasti velik pomen ohranjanja socialnih omrežij kot predpogoja za vzpostavljanje in razvoj kreativnih dejavnosti na nekdanjih industrijskih območjih, ki so v procesu fizične prenove. Poudarjanje razvoja kreativnih industrij je pogosta mantra urbanih ekonomskih politik, ki želijo prek uporabe omenjenega koncepta diverzificirati lokalno ekonomsko bazo in nadomestiti delovna mesta, ki so bila izgubljena s prestrukturiranjem tradicionalnega industrijskega in servisnega sektorja (DCMS 2001; Howkins 2001; Florida 2002; Hesmondhalgh 2002).

Lokacije za navedene aktivnosti pa iščejo prav na opuščeni oz. izpraznjeni površinah nekdanjih tradicionalnih industrijskih in servisnih območij. Ob tem pri aplikaciji koncepta pogosto prihaja do pomanjkljive obravnave in nezadostnega vključevanja »mehkih«, tj. družbenih elementov, ki so se akumulirali na območju. Neupoštevanje teh »družbenih resursov« lahko rezultira v počasnejšem razvoju ali celo zaviranju kreativnih urbanih dejavnosti.

Članek želi na osnovi podatkov, ki so bili zajeti v okviru projekta »Urbano izobraževanje v živo« (UEL 2019) na območju Tobačne tovarne v Ljubljani, prikazati neločljivost procesov razvoja socialnih omrežij in ekonomskih (kreativnih) dejavnosti. Ključni namen prispevka je torej osvetlitev izjemnega pomena socialnih omrežij v kontekstih prenove oz. revitalizacije nekdanjih urbanih industrijskih območij in poskus spreminjanja obstoječih vzorcev prostorskega načrtovanja, ki akumulirane družbene elemente na nekdanjih industrijskih območjih prepogosto dojemajo kot relativno nepomemben del lokalnih ekonomij in sprejemljiv del potencialne kolateralne škode med procesi fizične prenove. V tem pogledu so družbene dimenzije prenove nekdanjih urbanih industrijskih območij pogosto prezrte in nezadostno analizirane ali celo dojete kot problematičen element, ki ustvarja dodatne stroške in zaplete, ko se sproži proces intenzivne fizične prenove tovrstnih območij. Potencialne fizične prostorske spremembe na nekdanjih industrijskih območjih so sicer dokaj dobro dokumentirane z različnimi empiričnimi študijami, ki pa jim umanjka umestitev v širše sociološko-teoretične okvire z vidika družbeno-prostorskih sprememb in širših posledic spreminjanja ustroja družbenih odnosov na omenjenih območjih, kar je ključni namen tega prispevka.

2 Socialna omrežja kot neizkoriščen kapital ali sredstvo v premostitvenem procesu ekonomizacije prostora?

Socialna omrežja so s strani političnih akterjev in vlagateljev pogosto zmotno videna kot nevaren postranski element procesov spreminjanja urbanih območij, ker s svojo senzibilnostjo prva zaznavajo napake pri izvajanju določenih urbanih posegov in politik. To se zrcali v občasnih konfliktnih situacijah med političnimi akterji in lokalnimi skupnostmi (civilnimi iniciativami) pri procesih implementacije posegov v prostor (glej npr. Kos 2002; Uršič 2016; Kim in Uršič 2019). Delujejo kot rafinirana mreža senzorjev na terenu, ki hitro zaznajo najmanjše spremembe v organizaciji in delovanju določenih prostorov. Te procese je možno opazovati pri vrsti projektov prenove nekdanjih mestnih industrijskih območij, na katerih se izvajajo hitre, nenadne spremembe, ki čez noč spreminjajo življenjske vzorce, servise in strukturo družbenih skupin v celotnih mestnih četrtih. Socialna omrežja

delujejo kot lakmusov papir, ki reagira na določene prostorske spremembe in jih prevaja na raven skupnosti. V tem kontekstu nekatere teorije (npr. Henning in Lieberg 1996; Guest in Wierzbicki 1999; Loughran 2003), ki poudarjajo pomen socialnih omrežij, predstavljajo tudi protitež teorijam, ki govorijo v prid družbene dezintegracije prostorskih skupnosti. Po teh koncepcijah naj bi procesi globalizacije, intenzivna mobilnost, digitalizacija ter druge ekspanzivne infrastrukture in tehnologije spreminjale in šibile različne oblike povezanosti med ljudmi. Avtorji, kot so Beck (1992), Harvey (1996), Castells (1996), Auge (1999), Bauman (2001), z različnih vidikov govorijo o procesih deteritorializacije in razsrediščenosti oz. zagovarjajo tezo, da klasičen prostor izgublja pomen sidrišča identitete in povezovanja med ljudmi ter oblikovanja novih skupnosti, ki so bolj simbolne narave.

Pri tej tezi, ki temelji na izginjanju teritorialnih determinizmov, je treba biti nekoliko skeptičen in previden. Nove tehnologije in procesi globalizacije nedvomno spreminjajo vlogo fizičnega prostora, a na drugi strani lahko hkrati pridobijo nove vrednosti in kvalitete. Informacijske tehnologije imajo dvojen učinek na krajevnost prostorov. Prvič, sklepamo lahko, da omenjeni procesi hkrati z razsrediščenjem ponujajo tudi možnosti za pluralizacijo prostorskih identitet. Tudi v tehnološko najbolj razvitih družbah kulturne specifikke s procesi globalizacije ne izginejo, temveč pomenijo pomembno in intenzivno sociopsihološko povezavo med posameznikom in njegovim lokalnim okoljem. Pri tem Harvey (1996) ugotavlja, da ob tem lahko prihaja do povečane občutljivosti za obstoječa družbena razmerja v prostoru in zavzetosti pri ohranjanju lokalnih posebnosti. To se lepo kaže tudi prek socialnih omrežij, ki so podstat konceptualizacij o ohranjanju pomena prostorske identitete in skupnosti.

Socialna omrežja torej ohranjajo pomembno vlogo pri oblikovanju in vzdrževanju prostorskih skupnostih in so ena ključnih dimenzij socialnega kapitala (Bourdieu 1986; Putnam 1995, 2000; Filipović 2007), ki nastaja na osnovi »socialnih omrežij, norm recipročnosti in zaupanja ter pozitivnih posledic, ki jih ima ta kapital za posameznika in socialni sistem« (Iglič 2001: 186). V tem kontekstu socialna omrežja igrajo še posebej pomembno vlogo, saj njihova dinamična, fluidna narava v veliki meri določa ključne vidike in vloge socialnega kapitala za posameznike in družbene skupine. Nekateri avtorji (Burt 2001; Lin 2005) ob tem govorijo celo o »omrežnem pogledu na socialni kapital« (Filipović 2007: 94), pri čemer so socialna omrežja ključni vir posameznikovega socialnega kapitala, ki mu je na voljo in ga lahko aktivira prek mobilizacije vezi v socialnih omrežjih. Socialna omrežja in socialni kapital sta dve plati istega kovanca in tesno prepletene tudi z dimenzijami »socialne kohezije« (Pahl 1991; Forrest and Kearns 2001; Dekker, Filipović 2009) in »opolnomočenja« (Schulz in dr. 1995; Christens 2012; Filipović 2016); pomembno vlogo igrata pri analizi delovanja

prostorskih skupnosti na nekdanjih industrijskih urbanih območjih. Medtem ko socialna kohezija kot širša dimenzija¹ vključuje vidika socialnih omrežij in socialnega kapitala, pa opolnomočenje opozarja na relacijske odnose med navedenimi dimenzijami v odnosu do notranjih (skupnostnih) potreb ali zunanjih vplivov na delovanje skupnosti. Pri tem je z vidika opolnomočenja posameznika in skupnosti v prostoru pomemben zlasti vidik vključevanja, soodločanja in participacije pri posegih v prostor. Z vpogledom v situacije, ki kažejo, kako se med sabo povezujejo posamezne omenjene dimenzije na nekem prostoru, je mogoče tudi ugotavljati pomen in smotrnost ohranjanja določenih oblik skupnosti, ki lahko prispevajo tako k zviševanju kakovosti življenja v mestu kot potencialni multiplikaciji ekonomskih učinkov.

Socialna omrežja se zdijo v tem kontekstu še posebej pomembna za delovanje t. i. kreativnih skupnosti oz. »kreativnih ekosistemov« (Rivas 2011: 4), ki temeljijo na intenzivni komunikaciji in medsebojni izmenjavi, oplajanju informacij med uporabniki. V kreativnem ekosistemu so socialna omrežja ključna oblika socialnega kapitala, brez katerega druge oblike kapitala težko pridejo do izraza oz. so definirane kot bistveno manj pomembne. To je razvidno iz vrste raziskav (Gottlieb 1994; Landry in Bianchini 1995; Landry 2000; Scott 2000; Florida 2002, 2005), v katerih je prisotnost ustreznih družabnih omrežij rangirana kot pomembnejši faktor za razvoj kreativnih industrij v primerjavi z drugimi dejavniki (npr. finančna sredstva, tehnična infrastruktura, fizični prostori itd.). V primeru visoko izobraženih ustvarjalnih posameznikov gre pogosto za specializirane oblike dejavnosti, pri katerih je ekonomski dejavnik sicer pomemben element ustvarjanja ugodnih pogojev za razvoj kreativnih industrij, vendar pa obenem pri izbiri lokacije ni nujno tudi odločilni faktor. Izredno pomembni so torej tudi drugi elementi na območju, saj le kombinacija ugodnih pogojev, ki omogočajo družbeni in znanstveni razvoj posameznika, lahko zagotovi uspešne temelje za oblikovanje kreativnih ekonomij. Ustrezno lokacijo za razvoj kreativnih industrij pravzaprav sestavlja cela vrsta na videz manj pomembnih dejavnikov, kot so zlasti socialna omrežja, ki imajo nadvse pomemben učinek v prostoru in ustvarjajo ustrezno »klimo« za kreativna podjetja in ustvarjalne posameznike. Pri tem se je vrsta poskusov razvoja kreativnih območij, ki temeljijo na fizični prenovi in v manjši meri vključujejo vidike socialnih omrežij, izkazala za problematične in manj uspešne (Chase, Crawford 1999; Harvey 2000; Nyseth 2012).

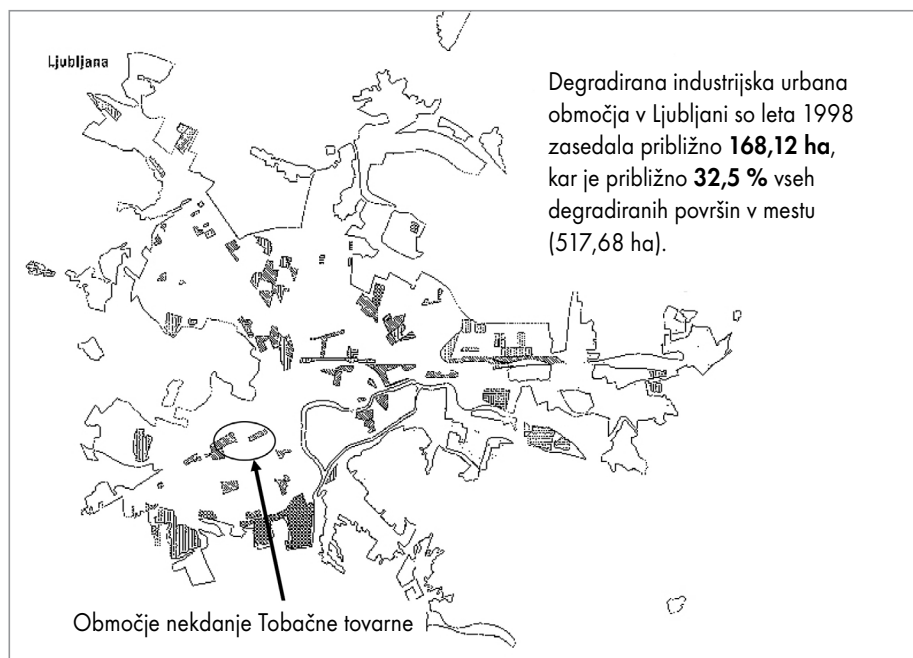
1. Po Kearnsu in Forreštu (2000: 996) naj bi socialna kohezija na primer vključevala dimenzije: »1) družbenih omrežij in socialnega kapitala, 2) skupne vrednote in državljanstvo kulturo, 3) navezanost na prostor in identiteto, 4) družbeni red in družbeno kontrolo ter 5) družbeno solidarnost in zmanjševanje dohodkovnih dispartitet.«

V kontekstu prenove nekdanjih industrijskih območij gre pravzaprav za vprašanje merjenja določenih »nematerialnih vrednosti« posameznih območij, pri čemer prihaja do velikih neskladij med posameznimi strokami. Olsson (1999) in Bianchini (1999) na primer omenjata, da ne obstajajo enotne metode merjenja nematerialnih vrednosti, kar povzroča izjemne konflikte in napetosti ter v prostorsko načrtovanje vnaša velike probleme. V članku se bo skušalo osvetliti vsaj posamezne dele teh nematerialnih vrednosti, saj bo pozornost namenjena različnim dimenzijam socialnih omrežij, ki vključujejo socialni kapital in socialno kohezijo na nekdanjih mestnih industrijskih območjih. Prav tako bodo analizirani posamezni učinki, ki jih imajo procesi prenove teh območij na omenjene dimenzije. Pri tem bomo skušali utemeljiti, da ohranjanje socialne kohezije oz. obstoječih socialnih omrežij ne predstavlja le oblike socialnega kapitala, temveč so navedene dimenzije pomembne tudi za ohranjanje in spodbujanje nadaljnjega razvoja določenih oblik ekonomskih aktivnosti, ki so se v vmesnem času razvile na območju nekdanje Tobačne tovarne v Ljubljani. Območje nekdanje Tobačne tovarne se je v vmesnem obdobju od propada industrijske proizvodnje namreč razvilo v eno ključnih območij kreativnih dejavnosti v Ljubljani ter združuje visoko heterogene preplete najrazličnejših podjetij in posameznikov, katerih delovanje ima lahko pomembnejše učinke na delovanje mesta, kot se zdi na prvi pogled (glej Žaucer in dr. 2012; Uršič 2016).

3 Analiza socialnih omrežij na območju nekdanje Tobačne tovarne v Ljubljani

Območje nekdanje Tobačne tovarne v Ljubljani ima pestro zgodovino. Obsežen tovarniški kompleks je bil zgrajen med letoma 1871 in 1890 ter se nahaja v Ljubljani med železniško progo Ljubljana–Trst, Tivolsko in Tržaško cesto ter Oražnovo ulico. Območje nekdanje Tobačne tovarne je del vrste nekdanjih degradiranih industrijskih območij v Ljubljani (slika 1), ki so bodisi doživela prenovo ali pa so v različnih fazah regeneracijskega procesa (npr. nekdanja tovarna Rog, industrijska cona Šiška itd.). Ljubljanski občinski svet je konec leta 1870 načrtano območje nekdanje Tobačne tovarne za ugodno prometno lego na tedanjem mestnem obrobju brezplačno odstopil industrijskemu razvoju (Tobačna Ljubljana 2019). Leta 1991 sta delež v Tobačni Ljubljana kupili tudi dve mednarodni korporaciji: Reemtsma Cigarettenfabriken GmbH iz Hamburga in SEITA, Société Nationale d' Exploitation Industrielle des Tabacs et Alumettes iz Pariza. Leta 2001 je Reemtsma z odkupom poslovnega deleža Seite postala lastnica 76,5-odstotnega deleža v Tobačni Ljubljana. Leta 2002 je družba Imperial Tobacco kupila 90,01 odstotka delnic Reemtsme in postala njen večinski lastnik, s tem pa tudi večinski lastnik Tobačne Ljubljana (Tobačna Ljubljana 2019).

Slika 1: Degradirana urbana območja v Ljubljani leta 1998

Viri: Koželj, Ažman, 1998.

Tobačna Ljubljana je proizvodno dejavnost ustavila leta 2004. Takrat so se pričele tudi razprave o usodi nekdanjih tovarniških prostorov. Danes velik del nekdanjih tovarniških prostorov zaseda Upravna enota Ljubljana. V nekdanjem tovarniškem kompleksu so svoje mesto našli še tobačni muzej, galerija, kreativni center Poligon, Startup Zavod Hekovnik, oblikovalski in arhitekturni studii, vrsta nevladnih organizacij (NGO) in umetniških institucij (npr. umetniška platforma Cirkulacija 2), različni administrativni servisi ter množica drugih ustanov, društev in različnih podjetij, povezanih s kreativnimi dejavnosti. V okviru raziskave Creative Cities (ERDF, RRA-LUR, Ipop 2011; IER 2012) je bilo zaznано, da je omenjeno območje po številu majhnih kreativnih podjetij (SME-jev) med najbolj propulzivnimi območji v državi z vidika njihove številčnosti in heterogenosti (glej Žaucer in dr. 2012). Po grobih podatkih, ki so bili zajeti iz baz standardnih klasifikacij dejavnosti (SKD 2011), je območje Tobačne vključevalo preko 400 majhnih podjetij s povprečno dvema do tremi zaposlenimi. Celotno območje Tobačne je bilo v letu 2019 prodano zasebnemu investitorju in se bo v bližnji prihodnosti popolnoma spremenilo, kar sproža vrsto vprašanj, povezanih z njenimi uporabniki, funkcijami in pomenom socialnih omrežij, ki so se v vmesnem času izoblikovala na omenjenem območju.

3.1 Uporabljena metodologija

Za analizo socialnih omrežij na nekdanjem območju Tobačne tovarne smo uporabili raziskovalni model t. i. družbenega kartiranja² (UEL 2019). V primeru analize nekdanje Tobačne tovarne³ družbeno kartiranje predstavlja specifičen pristop k analizi socialnih omrežij, vendar ne v smislu preciznega določanja, diferenciranja različnih fizičnih, geografskih označb, temveč predvsem v kontekstu ponazarjanja socialnih povezav med pomembnimi akterji in prostori na območju Tobačne. Družbeno kartiranje je torej razumljeno kot način prepoznavanja in povezovanja socialnih interakcij z določenimi prostori, kar pripomore k »reflektiranju, povečevanju zavedanja glede kontekstov, kjer se porajajo potencialni dogovori, konflikti, pogajanja, nerazumevanja, odnosi moči in odgovornosti« (Genz, Lucas-Drogan 2019: 2). S tega vidika je družbeno kartiranje bližje »kognitivnemu kartiranju« (Greverus 1994, 1972; Lindner 2007), ki je kot metoda bolj poznana v urbani etnografiji in se osredotoča na iskanje različnih interpretacij simbolnih struktur v prostoru oz. odstiranje zakritih pomenov, ki se skrivajo za uporabo določenih urbanih prostorov. Pri tem gre zlasti za analizo povezovanja pomenov, interpretacij, identitet posameznih prostorov z družbenimi strukturami. Rezultati analize kognitivnega kartiranja naj bi pripomogli k povečanju zmožnosti razumevanja oz. interpretacij »kompleksnosti znanja o urbanih prostorih« in naj bi zajeli »subjektivna razumevanja o delovanju prostorov« (Ploch 1994: 121), ki po navadi ostanejo zunaj običajnih prostorskih analiz. Metoda družbenega kartiranja dopušča poseben vpogled v prostorske situacije, kot jih vidijo in občutijo njihovi uporabniki. Ker sloni na analizi subjektivnih doživljanj prostorov, ima določene omejitve, povezane z vzpostavljanjem metodološkega aparata, ki naj bi preverjal dejanske vzročne povezave in njihovo obstojnost v določenem družbeno-prostorskem kontekstu. S tega vidika je treba k metodi družbenega kartiranja pristopiti z določeno kritično refleksijo in skušati dopolniti manjkajoče dele tovrstne analize, ki se skrivajo v šibkejši zmožnosti interpretativnega povezovanja subjektivnih občutij, percepcij prostorov s širšim družbeno-prostorskim razvojem na določeni lokaciji Prav zaradi tega je bilo treba družbeno kartiranje v raziskavi opretili na večstransko in fragmentirano mešanico različnih kvalitativnih metod (intervjuji, opazovanje z udeležbo, terensko opazovanje, fokusne skupine itd.), katerih kombiniranje naj bi podalo verodostojne obrise povezav med prostori in njihovimi pomeni za različne akterje.

2. Izraz *družbeno kartiranje* je prevod angleškega poimenovanja *social mapping*.

3. Za izraz »nekdanja Tobačna tovarna« v nadaljevanju uporabljamo skrajšano poimevanje »Tobačna«.

V okviru raziskave na območju Tobačne smo se osredotočili na polstrukturirane intervjuje z akterji oz. uporabniki prostorov. Tako smo med aprilom in avgustom 2018 izvedli 31 intervjujev z različnimi skupinami deležnikov, ki kot uporabniki prostorov delujejo v okviru različnih dejavnosti. Gre za naključni vzorec nabora intervjuvancev; skupine deležnikov smo uteževali zgolj po načelu enakomerne geografske porazdelitve po celotnem območju Tobačne (glede na različne zgradbe na območju Tobačne). Pri tem so bile v analizo vključene najrazličnejše skupine deležnikov – zaposleni v kreativnih podjetjih, javnih ustanovah, nevladnih organizacijah, zavodih, inštitutih ipd. Razen redkih posameznikov Tobačna nima prebivalcev in je kot taka zlasti mešano poslovno-obrtno-kulturno območje. Največja skupina intervjuvancev so bili zato zaposleni v kreativnih podjetjih, ki so tudi ključni deležniki na območju Tobačne. Intervjuji so bili strukturirani na način, ki naj bi omogočal analizo nekaterih elementov socialnih omrežij, ki delujejo na območju Tobačne. Tako smo na primer skušali analizirati, kako se posamezen uporabnik Tobačne povezuje z drugimi uporabniki oz kako z njimi sodeluje in kateri prostori igrajo pri tem ključno vlogo. Drugače povedano, iskali smo povezave med socialnimi omrežji in prostori Tobačne, na katere se vežejo ta omrežja, kar smo identificirali kot obliko pristopa k družbenemu kartiranju.

3.2 Analiza socialnih omrežij na območju Tobačne

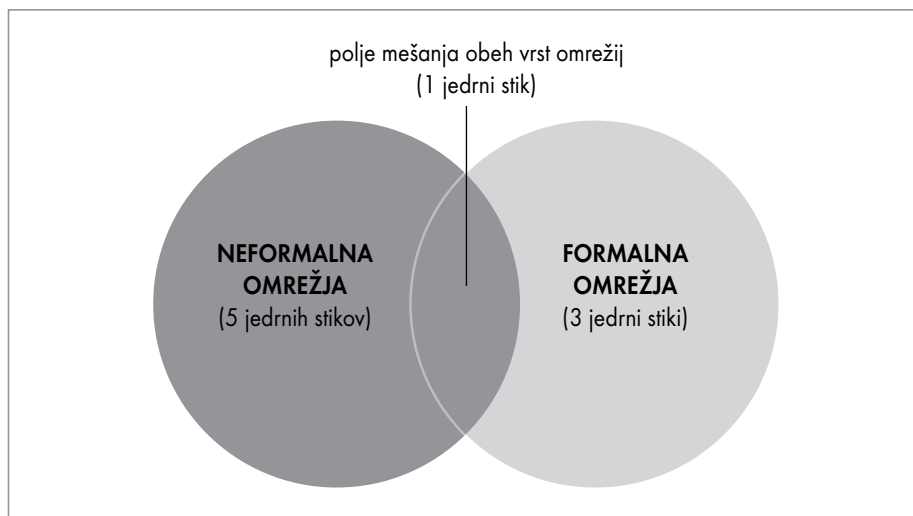
Pri analizi elementov socialnih omrežij na območju Tobačne smo skušali analizirati zlasti tri dimenzije omrežij. Najprej smo skušali prek podatkov, pridobljenih iz polstrukturiranih intervjujev, socialna omrežja zaposlenih na območju Tobačne razdeliti v skupine t. i. formalnih omrežij (znotraj delovnih, projektnih, pogodbenih okvirjev, odnos naročnik – izvajalec) in neformalnih omrežij (osnovana na prijateljskih vezeh, manifestirajo se prek druženja, preživljanja prostega časa med odmori, kosili, sprehodi, pitjem kave itd.). Nato smo z analizo njihove prostorske in številčne razvejenosti (tj. s katerimi prostori se povezujejo določeni tipi socialnega omrežja in koliko posameznikov običajno vključujejo) skušali ugotoviti intenzivnost oz. globino omenjenih socialnih omrežij zaposlenih. Zadnjo dimenzijo analize je predstavljalo povezovanje analiziranih podatkov s časovno spremenljivko. Takšno kombiniranje podatkov prikazuje »zrelost« socialnega omrežja, pri čemer smo domnevali, da daljša prisotnost na območju Tobačne prinaša tudi bolj razvejane oblike formalnih in neformalnih socialnih omrežij. Za analizo vsake izmed naštetih dimenzij smo uporabili podatke iz določenih sklopov odprtih vprašanj, ki smo jih kvalitativno analizirali na podlagi osnovne analize besedil. Pri tem je proces kodiranja in razvrščanja odgovorov potekal prek preprostega oz. »mehkega« skeniranja in razvrščanja odgovorov po posameznih kategorijah, ki so bile uporabljene za pojasnjevanje

analiziranih dimenzij socialnih omrežij. Naš pristop k analizi podatkov, pridobljenih iz intervjujev, bi lahko označili kot obliko »pragmatične analize besedila«⁴ (Verschuereen 1995), pri čemer je bil naš ključni namen na čim preprostejši in ustrezen način predstaviti različne vidike ter pomene nekaterih značilnosti socialnih omrežij, ki so jih intervjuvanci izpostavili med raziskovalnim procesom.

Analiza je potrdila, da imajo intervjuvanci na območju Tobačne zelo razvejana socialna omrežja. Skoraj vsi intervjuvanci so navedli vsaj nekaj oseb, ki predstavljajo jedro njihovih socialnih stikov oz. ključnih povezav v njihovih socialnih omrežjih. Pri tem jih nismo spraševali po vseh oblikah socialnih stikov, temveč le po tistih najpogostejših, t. i. jedrnih stikih, s katerimi vzpostavljajo najbolj pogoste (večkrat na teden) povezave. Pri tem so opazne povezave tako pri formalnih (delovnih) kot neformalnih (kolegialnih, prijateljskih) stikih na območju Tobačne. Eden izmed intervjuvancev je na primer navedel: »Največ strank sem spoznal med svojimi pavzami na hodniku in kajenjem pred stavbo. Pri tem smo se najprej spoprijateljili in čez nekaj čas je debata nanesla na delo in tako naprej ...« Podobno je preplete formalnih in neformalnih situacij komentiral drug intervjuvanec: »/N/enehno srečevanje enih in istih oseb sčasoma privede do situacij, ko izveš vedno več o njihovem delu in osebnih stvareh, potem pa se bodisi povežeš ali pa ne.« Večjo številčnosti stikov so sicer intervjuvanci navedli pod kategorijo neformalnih stikov, kar je razumljivo glede na dejstvo, da smo pod formalne stike šteli le povezave izven neposrednega delovnega okolja, tj. formalne stike z drugimi podjetji oz. zaposlenimi na območju Tobačne izven intervjuvančevega delovnega prostora. Ta podatek nam je razkril, da na območju Tobačne obstaja razvejan podjetniški oz. kreativni ekosistem, kjer se podjetja priložnostno povezujejo, sodelujejo in kjer obstajajo tudi potencialni nastavki za dolgoročneje »grozdenje podjetij« (Landry, 2000; Bell, Jayne 2004; Perrons 2004) s podobnimi cilji in razvojnimi usmeritvami glede na določene podjetniške sklope oz. kreativne sektorje. Podatki iz pogovorov so torej pokazali, da imajo intervjuvanci na območju Tobačne ne le močna neformalna socialna omrežja, temveč se ta nadgrajujejo in prepletajo z delovnimi omrežji. V povprečju je vsak intervjuvanec navedel približno pet jedrnih stikov oz. oseb na neformalni ravni in dva stika na formalni ravni. Od tega je v povprečju en stik bil član tako formalnih kot neformalnih omrežij (slika 2).

4. Pragmatična analiza besedila je derivative pragmatike, t.j. podpolja lingvistike in semiotike, ki proučuje načine, kako kontekst prispeva k pomenu. V tem smislu pragmatika ne preučuje le jezika, ampak skuša v svojo analizo vključiti tudi druge elemente (npr. kontekst v katerem je bila podana izjava, upoštevanje obstoječega znanja o intervjuvanih osebah in druge dejavnike) (glej Zienkowski in dr. 2011).

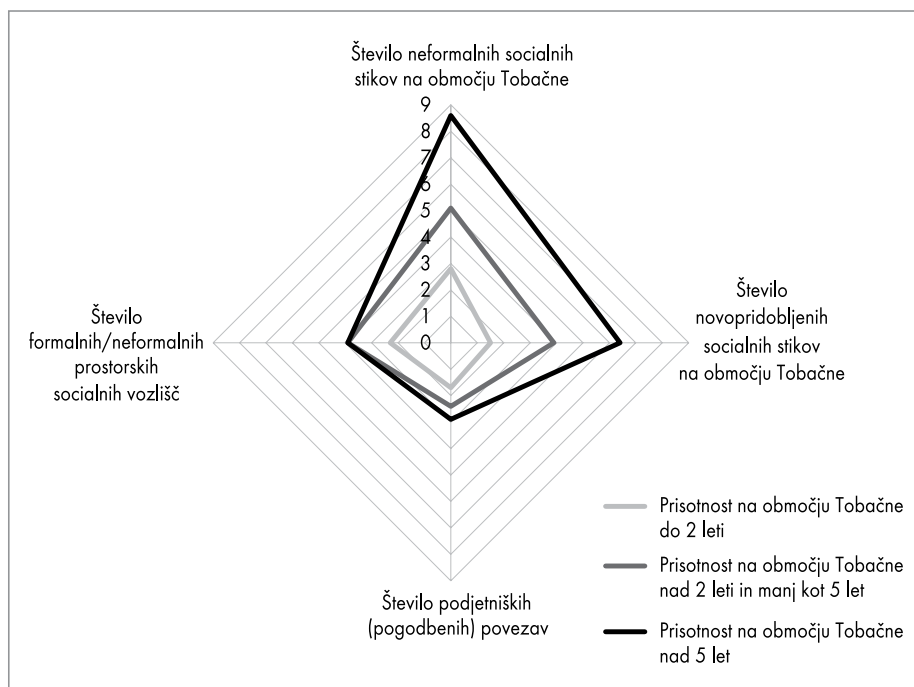
Slika 2: Prikaz povprečnega obsega ter prepletanje jeder formalnega in neformalnega omrežja intervjuvancev Tobačne

Pri analizi socialnih omrežij je imela izjemno pomembno vlogo časovna komponenta, ki je določala, kako razvejeno je posameznikovo omrežje. Podatki so pokazali, da je število let, ki jih je intervjuvanec preživel na območju Tobačne, močno vplivalo na intenzivnost oz. globino omenjenih socialnih omrežij (slika 3). Večje število let na območju je pomenilo tudi večjo številčno in prostorsko razvejanost posameznikovega neformalnega in formalnega omrežja na območju Tobačne. Ne le da so v povprečju intervjuvanci z večjim številom let navajali tudi večje število jedrnih stikov, navajali so tudi večje število prostorov oz. socialnih vozlišč za formalna in neformalna druženja na območju Tobačne. Intervjuvanec, ki na območju Tobačne deluje že vrsto let, je na primer navedel, da »delovni prostori prijateljev na Tobačni sicer predstavljajo najboljša zatočišča, vendar so restavracije, kavni avtomati in bari na območju nepogrešljivi, da začutiš utrip na območju«, medtem ko je uporabnik Tobačne s kratkim stažem na območju povedal: »/N/e poznam veliko ljudi tukaj, razen restavracije za kosilo, se bolj držim v pisarni in ne hodim veliko ven med delovnim časom.« Nadalje je povezava socialnih omrežij s časovno spremenljivko pokazala, da je število let prisotnosti posameznika na območju Tobačne vplivalo na pridobivanje novih formalnih socialnih stikov na območju Tobačne, ki so se realizirali v različnih oblikah podjetniških (pogodbenih) sodelovanj. Intervjuvanci so sicer navajali, da so v obdobju delovanja na območju Tobačne v povprečju pridobili 3,5 novih stikov. Prav tako so ob nadaljnjih vprašanjih glede globine teh stikov navajali, da so jim ob različnih dogodkih pomoč v povprečju nudili trije jedrni stiki s seznama

ključnih oseb, ki so jih navedli, kar dodatno priča o moči socialnih omrežij, ki so se v obdobju prisotnosti na območju Tobačne stkala med njenimi uporabniki. Eden izmed intervjuvanih je tako med drugim navedel, da mu »pomagajo medsebojni pogovori (z drugimi uporabniki Tobačne [op. p.]) pri reševanju osebnih težav«, drugi intervjuvanec je omenil, da »so mu (drugi uporabniki Tobačne [op. p.]) pomagali pri vselitvi v prostore«, medtem ko tretji intervjuvanec navaja, da »je sosed že večkrat priskočil na pomoč za vrsto malih stvari, kot je urejanje kablov, fotografiranje artiklov ali kaj podobnega«.

Slika 3: Razvejanost različnih oblik socialnih omrežij in prostorskih socialnih vozlišč glede na število let prisotnosti na območju Tobačne

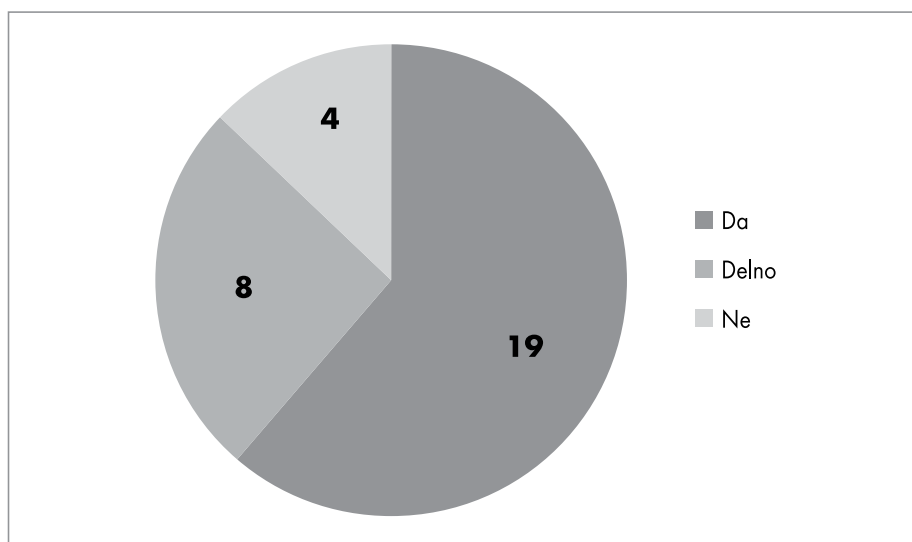
Močno prisotnost socialnih omrežij na območju Tobačne dopolnjujejo tudi podatki, ki smo jih pridobili prek drugih vprašanj v polstrukturiranih intervjujih. Na vprašanje »Ali se počutite kot del skupnosti uporabnikov Tobačne?« je pritrtilno odgovorila večina intervjuvancev, približno ena tretjina je potrdila, da se delno počuti kot del skupnosti, le nekaj intervjuvancev pa je zanimalo kakršnokoli skupnostno povezanost na območju Tobačne (slika 4). Ob nadaljnjem vprašanju »Ali nam lahko opišete primer/situacijo, kjer ste začutili skupnostno povezanost med uporabniki Tobačne?« so intervjuvanci na primer navajali naslednje odgovore:

/S/kupaj smo posadili tulipane pred Tobačno in s tem smo izrazili neko pripadnost skupnosti Tobačne.

Jane's walk po Tobačni je čudovit primer, ali pa ko se srečamo na hodniku ob skodelici kave in si delimo mnenja o vsem.

Ponoči je zelo čudno na hodnikih, tema je, in drugi uporabniki na hodnikih mi dajejo občutek varnosti. Vem, da lahko potrkam na marsikatera vrata, če bi rabila pomoč. To je zelo pomembno.

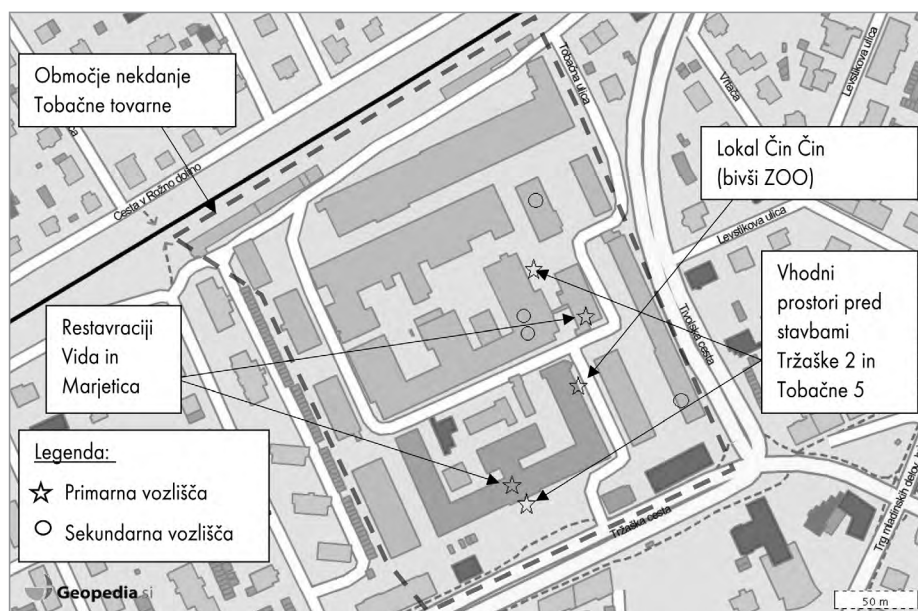
Slika 4: Ali se počutite kot del skupnosti uporabnikov Tobačne? (število intervjuvancev)

Prek navedenih podatkov, ob katerih so bila intervjuvancem postavljena še dodatna vprašanja, je bilo mogoče pojasniti, kako oni razumejo skupnostno povezanost in kakšen je prostorski obseg navedene skupnosti Tobačna. Intervjuvanci, ki so odgovorili, da se »delno« počutijo kot del skupnosti Tobačna, so pod skupnostno povezanostjo razumeli zlasti dobre sosedske odnose in dobre povezave s tehničnim osebjem v stavbah. Ob tem so navajali, da gre za prostorsko zamejeno skupnost, razumljeno kot nadstropje, hodnik, terasa, delovni prostor ipd. Nasprotno so intervjuvanci, ki so odgovorili, da se čutijo del skupnosti Tobačna, pod pripadnostjo skupnosti razumeli celotne stavbe z večjim številom podjetij ali pa kar celotno območje Tobačne. Pod pojmom skupnostna povezanost pa je omenjena skupina intervjuvancev razumela zlasti samoniklo »dogodkovnost« oz. dogodke v organizaciji uporabnikov območja Tobačne, ki privabljajo večje število ljudi, ki delajo na območju. Med štirimi najpogosteje

omenjenimi dogodki so bili Jane's walk⁵ po Tobačni, odprti ateljeji Tobačne,⁶ vsakoletni skupnostni piknik in zasebne zabave podjetij Tobačne, na katere so pogosto povabljeni tudi posamezne skupine drugih uporabnikov na območju. Podatke o socialnih omrežjih smo skušali še bolj natančno kombinirati s prostorsko komponento in pri tem pridobiti vzorec družbenega kartiranja območja Tobačne. Ob tem smo intervjuvance prosili, naj navedejo najpogostejše prostore neformalnih srečevanj oz. utrjevanja jedrnih socialnih stikov (slika 5).

Slika 5: Zemljevid primarnih in sekundarnih socialnih vozlišč na območju Tobačne

Priprava zemljevida: avtorja, 2019.

Vir geodetskih podatkov: Geopedia, Geodetska uprava Republike Slovenije, 2013.

5. Jane's walk so vodeni sprehodi po mestnih četrtih, ki ozaveščajo o pomenu pešačenja po vsakdanjih opravkih in poudarjajo učinke, ki jih ima tovrstna aktivnost na delovanje javnega prostora: »Namenjeni so povezovanju prebivalcev s sosedi in sosesko in spodbujanju pripadnosti območju bivanja. Obenem sprehodi odpirajo priložnost za pogovor o težavah, s katerimi se stanovalci dnevno soočajo, ter omogočajo oblikovanje pobud, kako soseske narediti privlačnejše in prijetnejše za življenje« (Ipop 2011).
6. Projekt Odprti ateljeji v Stari Tobačni tovarni organizirajo umetniki in oblikovalci, ki že več let ustvarjajo v prostorih nekdanje Tobačne tovarne v Ljubljani. Namen projekta je predstaviti umetniško in kreativno produkcijo Stare Tobačne tovarne širši javnosti (za več glej Odprti ateljeji v Stari Tobačni 2018, 2019).

Prostore smo glede na pogostost odgovorov intervjuvancev razvrstili v dve kategoriji. V prvo kategorijo smo uvrstili primarne prostore (na sliki 5 označene z zvezdami), ki predstavljajo ključne vozliščne točke socialnih omrežij in so jih intervjuvanci najpogosteje omenjali. V drugo kategorijo smo uvrstili sekundarne prostore (na sliki 5 označene s krogi), ki so jih intervjuvanci od časa do časa omenjali, vendar bistveno manj pogosto, ali pa so jih omenili potem, ko so že navedli nekaj primerov primarnih prostorov. Intervjuvanci so tako na primer navajali:

Poleti se srečujemo pred vhodom, na stopnicah ...

/N/a hodniku vedno koga srečaš za kavo, no, tudi v toaletnih prostorih ...

Po navadi v svojih prostorih, ta distinkcija med delom in druženjem – je niti ni mnogokrat. Veliko dejavnosti so hkrati hobiji in donosne dejavnosti.

Pogosto gre za način življenja ...

Najpogosteje se srečamo na kosilu, v Marjetici ali pa pri Vidi, potem pa kava v Čin Činu ...

Med primarna socialna vozlišča na Tobačni, kjer poteka največ izmenjav socialnih stikov, druženja in podobnih skupnostih aktivnosti, spadajo prostori restavracij Vida in Marjetica, lokal Čin Čin (bivši lokal ZOO) in vhodni prostori pred/med stavbami. Med sekundarnimi prostori pa so omenjeni še kreativni center Poligon, prostori šole za zagonska podjetja Hekovnik in kulturni prostori Cirkulacije 2 ter vrsta manjših zasebnih prostorov, ki jih zaradi razpršenosti nismo mogli uvrstiti na zemljevid območja. Podobno razporeditev primarnih in sekundarnih vozlišč so intervjuvanci navajali tudi ob vprašanju skupnostne povezanosti Tobačne, kjer so med ključnimi prostori, v katerih se odvijajo skupnostni dogodki, navajali prostore obeh restavracij, lokala, medstavbnih prostorov, vhodnih prostorov in nekaterih zasebnih prostorov na območju.

4 Razprava

Analiza intervjujev, izvedenih v Tobačni, kaže na obstoj močnih socialnih omrežij, ki so se v obdobju po zaprtju Tobačne tovarne Ljubljana postopoma oblikovala na omenjenem območju. Pri tem je glede na analizirane podatke prišlo do vzpostavitve močnih formalnih in neformalnih omrežij, ki so predpogoj za formiranje nekaterih ekonomskih dejavnosti. V primeru kreativnih dejavnosti namreč vrsta teorij, analiz in raziskav (glej npr. Jacobs 1969; Howkins 2001; Florida 2002, 2005; Bell, Jayne 2004; Fleming 2011) opozarja na izjemen pomen soobstoja obeh vrst (formalnih in neformalnih) omrežij, odsotnost enega izmed njiju pa pomeni veliko oviro oz. v veliki meri omejuje rast kreativnega

ekosistema, ki je podlaga za inovacije, razvoj družbeno-ekonomskih dejavnosti in nadaljnje, dolgoročnejše grozdenje podjetij na širšem območju Ljubljane. Samo lokalno okolje, ki omogoča mešanje različnih vrst omrežij ter tolerira visoko heterogenost ob prepletanju dela, prostega časa in družabnega življenja, spodbuja ustvarjalnost, ki je značilna za kreativne četrti, in grozdenje podjetij, od katerih ima koristi širše urbano območje (Porter 1990; Scott 2010).

Formalna, še posebej pa neformalna socialna omrežja so v tem pogledu ključni kanali izmenjave oz. »stalnega kroženja informacij« (van Heur 2009: 1542), ki omogoča grozdenje in medsebojno dopolnjevanje ekonomskih dejavnosti. Pomen soobstoja obeh vrst omrežij obenem opozarja na partikularnost in določeno senzibilnost lokalnega okolja, kjer se je skozi določeno časovno obdobje izoblikovalo primerno ravnotežje med različnimi dejavnostmi in uporabniki, ki sospodbujajo kreativne ekonomije. Pri tem velja opozoriti zlasti na časovno komponento tega procesa, saj analizirani podatki kažejo, da se socialna omrežja na nekem območju izoblikujejo skozi daljša (večletna) časovna obdobja. Gre torej za počasen proces, ki je soodvisen tudi od vrste drugih faktorjev, ki so pogosto omenjeni v raziskavah o razvoju kreativnih ekonomij ter poleg primernih fizičnih prostorov in finančnih spodbud vključujejo tudi primernost »miljeja« (kulture, sistema vrednot, kohezije, tolerance, raznolikosti), ki se izoblikuje na nekem območju (Zukin 1998, 2009; Pareja - Eastway in dr. 2009; Kozina 2019; Poljak - Istenič 2019).

Podatki v naši raziskavi se skladajo s koncepti in dognanji, ki so bili podani v okviru tujih raziskav in ki navajajo, da je akumulacija socialnih vezi teritorialno vezana na določena ustvarjalna okolja (ekosisteme), ki se formirajo skozi daljša časovna obdobja. Pri tem naši podatki razkrivajo ustroj kompleksne prepletenosti formalnih in neformalnih omrežij, ki so vezana na določene prostore in vozlišča, ki skozi daljša časovna obdobja podpirajo in spodbujajo oblikovanje novih stikov in omrežij. Navedena razmerja med različnimi vrstami omrežij in specifičnim prostorskim kontekstom sugerira tudi na njihovo težjo prenosljivost oz. neprenosljivost v drugačna, manj senzibilna okolja z drugačnim družbeno-ekonomskim ustrojem, ki ne ponuja enakega prepleta funkcij, servisov, uporabnikov, prostorov druženja in skupnostnih vozlišč. Spremembe razmerij med navedenimi elementi, ki se pogosto zgodijo ob procesih intenzivne preнове ali popolne spremembe funkcionalnosti območij, sugerirajo, da utegne Ljubljana ob potencialnih radikalnih procesih preнове območja Tobačne izgubiti enega izmed pomembnih kreativnih ekosistemov v mestu, kar ima lahko pomembne dolgotrajne posledice za nadaljnji razvoj določenih oblik kreativnih ekonomij. Ob spremembi prostorov oz. prenovi prostorov za drugačne vrste uporabnikov območja namreč lahko Tobačna izgubi tudi vrste kreativnih socialnih omrežij, ki

predstavljajo določeno obliko prostorskokontekstualno vezanih in neprenosljivih nesnovnih vrednosti.

Socialna omrežja Tobačne torej v tem pogledu pomenijo obliko »institucionaliziranega kulturnega kapitala« (Bourdieu 1986: 248–250), ki je analogija socialnega kapitala in ga lahko opišemo kot obliko socializacije, ki oblikuje tako posameznike kot skupine in njegove življenjske stile. Medtem ko je fizične prostore in vizualne značilnosti do določene mere možno ponovno oblikovati, posnemati in poustvarjati na drugih lokacijah, pa ustroja, pomenov in razumevanja odnosov med posameznimi akterji, ki delujejo na območju Tobačne, ni možno prenašati brez redukcije določenih elementov, ki so vezani prav na specifičnost prostorskega konteksta, ki je vezan na območje Tobačne. Institucionaliziran kulturni kapital, ki je povezan s socialnimi omrežji Tobačne, je torej del »habitusa« oz. družbeno-prostorskega konteksta, v katerega je položen posameznik in ki sooblikuje njegov značaj in način razmišljanja. Lefebvre (1974: 39) v tem kontekstu uporablja podobno analogijo, ko poudarja, da »proizvodnja prostora« dejansko vključuje edinstvene »prostorske prakse, reprezentacije prostora in prostore reprezentacije« (ibid.) ter druge kolektivne izkušnje prostora, ki sčasoma ustvarijo nov kraj, ki se izogiba preprostim definicijam prenosljivega blaga z dodatno vrednostjo.

5 Zaključek

Pomen socialnih omrežij pri revitalizaciji množice nekdanjih industrijskih območij je v kontekstu Slovenije še vedno razmeroma podcenjena tema. Kljub obstoju literature in raziskav s tega področja se podcenjenost teme kaže v nesistematičnem pristopu k socialnim omrežjem v zakonodajnih osnovah oz. med procesi prostorskega načrtovanja, ki ne predvidevajo bolj obsežne analize in vključevanja različnih družbeno-ekonomskih nematerialnih (nefizičnih) kompleksnosti, ki so povezane z deležniki na določenem območju, podvrženem intenzivnim spremembam. Članek je skušal v tem kontekstu predvsem osvetliti razsežnosti pomena socialnih omrežij v povezavi z območji kreativnih dejavnosti v Ljubljani.

Analiza podatkov je pokazala, da socialna omrežja pomembno vplivajo na oblikovanje družbeno-ekonomskih dejavnosti na območju Tobačne, ki predstavlja eno izmed osrednjih območij kreativnih dejavnosti v Sloveniji in kot tako svojevrsten ekosistem, ki ga je, potem ko se ga ukine, težko prenašati ali obnoviti v kratkih časovnih obdobjih. Podatki so namreč pokazali, da število stikov oz. globina in intenzivnost socialnih omrežij zaposlenih v kreativnih dejavnostih na območju Tobačne narašča vzporedno s številom let prisotnosti na območju,

kjer so se v desetletjih akumulirale določene oblike formalnih ter pomembnejših neformalnih delovanj in sodelovanj, ki presegajo preproste definicije poslovno-ekonomskih dejavnosti v prostoru. Ob tem so se na območju Tobačne skozi čas razvila določena socialna vozlišča in središča (ang. *hubs*), ki delujejo kot platforma za družbene aktivnosti, pretok in izmenjavo informacij ter so podlaga za nadaljnje vključevanje deležnikov na omenjenem območju.

Socialna vozlišča Tobačne in deležniki Tobačne s svojimi kompleksnimi socialnimi omrežji presegajo vlogo začasnih premostitvenih akterjev z »omejenim rokom uporabe«, kjer naj ukinitve njihove vloge ne bi puščala pomembnejših posledic na delovanje mesta. Množica raziskav s področja kreativnih ekonomij namreč opozarja prav na krhkost in problematičnost ponovnega vzpostavljanja ustreznih odnosov med ekonomskimi akterji, uporabniki, družbenimi dejavnostmi in neformalnimi aktivnostmi, ko se ravnotežja med njimi enkrat porušijo. Kreativni ekosistem Tobačne s tega vidika predstavlja izjemno pomembno vstopno točko za določene oblike akterjev in ekonomskih dejavnosti, ki jih ne ponuja nobeno drugo območje v Ljubljani. Bližina mestnega središča Ljubljane, ponudba cenovno razmeroma dostopnih prostorov, bližina podobnih akterjev oz. izkazana identifikacijska skupnostna pripadnost ter možnosti za nadgradnjo obstoječega delovanja akterjev prek formalnih in neformalnih omrežij so dobra podlaga za specifične akterje, ki iščejo priložnosti v družbeno-ekonomskih dejavnostih. Prav heterogenost Tobačne, ki se je akumulirala v daljšem časovnem obdobju in poleg ekonomskih dejavnosti ponuja tudi kulturne, umetniške, zabavne in najrazličnejše druge vsebine, s tega vidika ponuja edinstven preplet dejavnosti, ki ga ne najdemo v drugih območjih kreativnih dejavnosti v mestu Ljubljana (npr. Tehnološki park Brdo, Poslovna cona Stegne, mestno središče Ljubljane itd.). V kontekstu Tobačne se zdi, da je splet okoliščin botroval nastanku posebnega območja družbeno-ekonomskih vozlišč, ki za uporabnike presegajo preproste »standardizirane instrumentalne prostorskiosti« (Hočevar 2000: 140) in delujejo bolj po načelu »heterogene reflektivne krajevnosti« (ibid.), kjer se vrši večja stopnja vključenosti, razvoja relacij in sodelovanja uporabnikov.

Podrobnejša analiza omenjenih procesov ima pomembne vidike za nadaljnje debate o načinih in pristopih k prenovi različnih industrijskih območij. Namreč, ko gre za prenovu območij stanovanjskih sosesk ali javnih odprtih prostorov, je stroka enotnega mnenja, da morajo v njej sodelovati vsi pomembnejši deležniki od spodaj navzgor (glej npr. Andersen, Van Kempen 2003; Kos in dr. 2004; Černič in dr. 2005; Dekker 2007; Uršič 2005; Geidne in dr. 2012, itd.), medtem ko se pri prenovi nekdanjih industrijskih območij mnenja bolj razlikujejo. Percepcije obsega in pravic poseganja različnih deležnikov v prenovu so zaradi drugačnih lastniških razmerij in zgodovine nekdanjih industrijskih območij z vidika

različnih strok bistveno bolj pestre, situacije na terenu pa prav zaradi mešanja različnih začasnih funkcij in vloge uporabnikov teh prostorov kompleksnejše. Prav zaradi neenotnosti strokovnjakov glede uporabnosti in potrebnosti ohranjanja obsega socialnih omrežij na območjih, ki utegnejo doživeti hitro in intenzivno prenavo, je pomembno, da z različnih perspektiv čim bolj natančno preučimo in razdelamo razmerja med ključnimi akterji v procesu, saj utegnemo v nasprotnem primeru izgubiti oz. uničiti pomemben del resursov v obliki socialnega kapitala, ki predstavlja osnovni gradnik katerihkoli območij kreativnih urbanih ekonomij v Ljubljani.

Zahvala

Članek je nastal kot del projekta UEL – Urban Education Live. Projekt je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS, naslov projekta: UEL, Urbano izobraževanje v živo; šifra: H5-8286) in EU kot del skupne programske pobude Urbana Evropa, ERA-NET Cofund Pametne prihodnosti mest (ENSUF), Project no. 693443.

SUMMARY

With the transition to a new political and economic system, significant transformation of spatial planning has occurred in Slovenia. This resulted in the formation of non-consolidated institutional structures and competitive urban policies, which were supposed to stimulate rapid economic development. Simultaneously with economic development some major deficiencies in the coordination of spatial development have emerged. In larger Slovenian cities, due to various reasons (restructuring of the economy, introduce of new ownership conditions, denationalization, etc.), a great number of obsolete abandoned industrial urban area sprung up. The transformation of such sites involved different types of users, ranging from formal users (official tenants) to informal (squatter) forms of use. The majority of users were perceived by the owners or urban managers as a transient form of space use. In this regard the users have been assigned a 'temporary role' while the bases for intensive physical renovation and long-term commodification of these premises were still in preparation. Despite this initially temporary role, the locations of deprived industrial areas developed interesting services or programs that exceed their temporality and became an important addition to the socio-economic functions of cities. The article in this regard addresses the issue of temporary use of former industrial sites, which include the beneficial development of complex social networks, which support unique functions and programs not present in other urban areas.

Past analyses of former industrial sites in Slovenian cities have focused mainly on the physical changes and direct economic effects of renewal of brownfields, while much less attention has been paid to the analysis and importance of social networks that have in the meantime developed on the locations. In our research we tried to analyse some of these missing elements and present how social networks affect spatial development of an area, and vice versa. The article is an attempt to 'evaluate' the importance of social networks for the development of economic and especially creative activities in cities. In doing so, the article emphasizes the great importance and need to maintain social networks as a prerequisite for the establishment and development of creative activities in former industrial areas undergoing physical renewal. Emphasizing the development of creative industries is a common mantra of urban economic policies that seek to diversify the local economic base and replace jobs lost through the restructuring of the traditional industrial and service sectors. To implement these programs they often resort to locations of former traditional industrial and service areas. At this point it is important to mention that the application of creative urban development policies often results in a lack of adequate attention and insufficient integration of 'soft' social elements that have in the meantime accumulated in the selected areas.

The article aims to show the inseparability of the processes of social network development and economic (creative) activities on the basis of data accumulated within the project „Urban Live Education“ (UEL 2019). The key purpose of the article is therefore to highlight the extreme importance of social networks in the context of renewal of brownfields and especially in the case of the former Tobacco Factory in Ljubljana. It is an attempt to point to existing urban development patterns that all too often perceive social elements in brownfields as a relatively insignificant part of local economies and an acceptable part of potential collateral damage during the renewal processes. To analyse the case of Tobacco factory we relied on the social mapping research model, which is understood as a way of identifying and linking social interactions with particular user's spaces. The application of social mapping helped to reflect, increase awareness of specific socio-spatial contexts where potential conflicts, negotiations, misunderstandings, power and responsibility relationships arise.

The results of the analysis indicate to the existence of strong social networks that gradually formed in the period after the closure of production line in the Tobacco factory. According to the analysed data, strong formal and informal networks were established and represented a prerequisite for the formation of certain economic activities. In the case of creative activities, a series of researchers (see for example Jacobs 1969; Howkins 2001; Florida 2002, 2005; Bell, Jayne 2004; Fleming 2011) point to the extreme importance of the coexistence

of both (formal and informal) networks, while the absence of either one of them represents a great obstacle i.e. greatly limits the growth of the creative ecosystem. The current presence of social networks on the location of Tobačna is the cornerstone of innovation and basis for further, longer-term clustering of businesses in the wider Ljubljana area. Only a local environment that blends different types of networks and tolerates high heterogeneity while combining work, leisure and social life fosters creativity that is characteristic for creative neighbourhoods and clusters of businesses that benefit the wider urban area.

Literatura

- Auge, Marc (1999): *Novi svetovi. V Mesto morfoze*. Ljubljana: Založba *cf.
- Andersen, Hans Thor, in Van Kempen, Ronald (ur.) (2003): *European Urban Governance in Fragmented Societies*. Burlington: Ashgate.
- Bianchini, Franco (1999): *Cultural Planning for Urban Sustainability*. V L. Nyström (ur.): *City and Culture: Cultural Processes and Urban Sustainability*: 34–51. Kalmar: The Swedish Urban Environment Council.
- Bourdieu, Pierre (1986): *The Forms of Capital*. V G. J. Richardson (ur.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*: 241–258. New York, Greenwood Press.
- Bauman, Zygmund (2001): *Community. Seeking safety in an insecure world*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk society*. London: Sage publications.
- Bell, David, in Jayne, Marc (2004): *City of quarters: urban villages in the contemporary city*. London: Ashgate.
- Boessen, Adam, Hipp, John, Butts, Carter, Nagle, Nicholas, Smith, Emily (2018): *The built environment, spatial scale, and social networks: Do land uses matter for personal network structure?* *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 45 (3): 400–416.
- Burt, Ronald (2001): *Structural Holes versus Network Closure as Social Capital*. V N. Lin, S. K. Cook, S. R. Burt (ur.): *Social Capital: theory and research*. New York, Hawthorne: Aldine de Gruyter.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 1)*. Malden, MA: Blackwell Publishers, Inc.
- Chase, John, Crawford, Margaret, in John Kalinski (1999): *Everyday urbanism*. New York: Monacelli Press.
- Christens, Brian (2012): *Targeting empowerment in community development: a community psychology approach to enhancing local power and well-being*. *Community development journal*, advance access, 47 (4): 538–554.
- Černič Mali, Barbara, Sendi, Richard, Boškič, Ružica, in Goršič, Nina (2005): *Large Housing Estates in Ljubljana and Koper, Slovenia. Opinions of Residents on Recent Developments*, Utrecht: Urban and Regional research centre Utrecht.

- DCMS – Department for Culture, Media and Sport (2001): Department for Culture, Media and Sport. Dostopno prek: <http://www.culture.gov.uk/index.aspx> (12. 9. 2012).
- Dekker, Karien, in Filipovič, Maša (2008): The influence of physical measures on social cohesion in large housing estates: Case studies in the Netherlands and Slovenia compared. Ljubljana: Second Restate edited volume.
- Dekker, Karien (2007): Social capital, neighbourhood attachment and participation in distressed urban areas. *Housing Studies*, 22 (3): 359–383.
- Dekker, Karien, in Filipovič Hrast, Maša (2009): Effects of physical measures on social cohesion: case studies in the Netherlands and Slovenia. V R. Rowlands, S. Musterd, R. Van Kempen (ur.): *Mass housing in Europe: multiple faces of development, change and response*: 157–188. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Filipović, Maša (2007): Prostorska determiniranost omrežij starejših in vloga sosedov v časovni perspektivi. *Teorija in praksa*, 44 (1–2): 298–316.
- Filipovič Hrast, Maša (2016): Opolnomočenje posameznikov na ravni soseske: analiza stališč, znanja in delovanja. *Teorija in praksa*, 53 (2): 469–487.
- Fleming, Tom (2011): Ponovna ocena kreativne ekonomije: obeti za mesta in regije? Prispevek na konferenci. Dostopno prek: <http://vimeo.com/25654370> (23. 8. 2011).
- Florida, Richard (2002): *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.
- Florida, Richard (2005): *Cities and the Creative Class*. New York, Abingdon, Routledge.
- Forrest, Ray, in Kearns, Ade (2001): Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies*, 38 (12): 2125–2143.
- Geidne, Jonny, Fröding, Karin, Montin, Stig, in Eriksson, Charli (2012): Implementation Structure and Participation at Neighbourhood Level-A Multiple Case Study of Neighbourhood Development in Sweden. *Systemic Practice and Action Research*, 25 (4): 305–322.
- Geopedia (2013): Geodetska uprava Republike Slovenije. Dostopno prek: http://www.geopedia.si/lite.jsp?params=T105_F753:157_x589175.125_y169325.125_s16_b4&locale=s#T105_x461124.4031829834_y100575.53721618652_s18_b4 (3. 11. 2019).
- Genz, Carolin, Lucas, Diana (2017): Decoding mapping as practice: an interdisciplinary approach in architecture and urban anthropology. *Urban Transcripts Journal*, 1 (4). Dostopno prek: <http://journal.urbantranscripts.org/article/decoding-mapping-practice-interdisciplinary-approach-architecture-urban-anthropology-carolin-genz-diana-lucas-drogan/> (5. 11. 2019).
- Gibbons, Joseph, Nara, Atsushi, Appleyard, Bruce (2018): Exploring the imprint of social media networks on neighborhood community through the lens of gentrification. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 45 (3): 470–488.
- Gottlieb, Paul (1994): Amenities as an economic development tool: is there enough evidence? *Economic development quarterly*, 8 (3). DOI: <https://doi.org/10.1177/089124249400800304>.

- Greverus, Ina-Maria (1994): Menschen und Räume. Vom interpretativen Umgang mit einem kulturökologischen Raumorientierungsmodell. V I. M. Greverus, J. Moser, B. Ploch, R. Römhild, H. Schilling, M. Schult (ur.): Kulturtexte. 20 Jahre Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie: 87–111. Frankfurt am Main: Kulturtexte.
- Guest, Avery, in Wierzbicki, Susan (1999): Social ties at the neighbourhood level. Two decades of GSS evidence. *Urban affairs review*, 35 (1): 92–111.
- Harvey, David (1989): *The Condition of Postmodernity – An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, David (1996): *Justice, Nature and the geography of difference*. Oxford, Malden, Carlton: Blackwell publishing.
- Harvey, David (2000): *Spaces of hope*. Berkeley: University of California Press.
- Henning, Cecelia, in Lieberg, Mats (1996): Strong or weak ties? Neighbourhood networks in a new perspective. *Scandinavian Housing and planning research*, 13: 3–26.
- Hesmondhalgh, David (2002): *The Cultural Industries*. London: Sage.
- Hočevar, Marjan (2000): *Novi urbani trendi; Prizorišča v mestih – omrežja med mesti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Howkins, John (2001): *The Creative Economy: How People Make Money From Ideas*. Allen Lane: Penguin.
- IER (2012): *Creative industries in Ljubljana urban region*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Iglič, Hajdeja (2001): Socialni kapital, socialna omrežja in politično vedenje: empirična študija. *Družboslovne razprave*, 17 (37/38): 167–190.
- Ipop (2011): *Potentials of creative urban regeneration – spatial distribution of creative industries in Ljubljana Urban Region*. ERDF, RRA-LUR, Ljubljana. Ljubljana: Inštitut za politike prostora.
- Ipop (2011): *Urbani sprehodi Jane's Walk*. Dostopno prek: <https://ipop.si/urbani-sprehodi-janes-walk/> (15. 6. 2019).
- Jacobs, Jane (1969): *The Economy of Cities*. London: Jonathan Cape.
- Kearns, Ade in Ray Forrest (2000): Social cohesion and multilevel urban governance. *Urban Studies*, 37 (5–6): 995–1017.
- Kim, Jung, in, Uršič, Matjaž (2019): Besieged citizenship: the social construction of inequality in Gangnam district, Seoul. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*, 56 (1): 74–97.
- Kos, Drago (1998): *Usklajevanje prostorskih vidikov v razvojnih strategijah vladnih resorjev*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Kos, Drago (2002): *Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kos, Drago, Trček, Franc, Uršič, Matjaž, in Hočevar, Marjan (2004): *Prenova stanovanjskih sosesk v Ljubljani – Savsko naselje: sociološka anketna raziskava: poročilo raziskovalnega projekta*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FDV, Inštitut za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo: Urbanistični inštitut.

- Kozina, Jani, in Clifton, Nick (2019): City-region or urban-rural framework: what matters more in understanding the residential location of the creative class? *Acta geographica Slovenica*, 59 (1): 141–157, doi: 10.3986/AGS.5137.
- Koželj, Janez, in Ažman Momir, Lučka (1998): Degradirana urbana območja (Degraded Urban Areas). Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje.
- Landry, Charles, in Bianchini, Franco (1995): *The creative city*. London: Demos.
- Landry, Charles (2000): *The creative city: a toolkit for urban innovators*. London: Earthscan.
- Lefebvre, Henri (1974): *The production of space*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Lin, Nan (2005): A network theory of social capital. V D. Castiglione (ur.): *Handbook on social capital: 50–69*. Oxford: Oxford university press.
- Lindner, Christoph (2007): *Urban Space and Cityscapes – Perspectives from Modern and Contemporary Culture*. London: Routledge.
- Loughran, Kevin (2003): *The idea of community, social policy and self*. Belfast: AJP Publications.
- Nyseth, Torill (2012): Fluid Planning – A Meaningless Concept or a Rational Response to Uncertainty in Urban Planning? V J. Burian (ur.): *Advances in Spatial Planning: 27–46*. Rijeka, Shanghai: InTech. DOI: 10.5772/35098.
- Odpri ateljeji v stari Tobačni (2018): Odpri ateljeji v stari Tobačni. Dostopno prek: <https://mgml.si/sl/center-tobacna/novice/483/odprti-ateljeji-v-stari-tobacni/> (17. 6. 2019).
- Odpri ateljeji v stari Tobačni (2018): Odpri ateljeji v stari Tobačni. Dostopno prek: <https://www.facebook.com/odprtiateljejitobacna/> (18. 6. 2019).
- Olsson, Krister (1999): Cultural Built Heritage as a Strategy. V: L. Nystrom in C. Fudge (ur.): *City and Culture – Cultural Processes and Urban Sustainability: 430–444*. Kalmar: Lenanders Tryckeri, The Swedish Urban Environment Council.
- Pahl, Ray (1977): Managers, technical experts and the state. V M. Harloe (ur.): *Captive cities: studies in the political economy of cities and regions: 49–60*. London, New York: Wiley.
- Pahl, Ray (1991): The search for social cohesion: From Durkheim to European commission. *European Journal of sociology*, 32: 345–360
- Pareja - Eastaway, Montserrat (2009): *Approaching the Barcelona Metropolitan Region – The Views of High-Skilled Employees, Managers and Transnational Migrants*. ACRE Report 8. 2. Amsterdam: AMIDSt.
- Perrons, Diane (2004): Understanding social and spatial divisions in the new economy: New media clusters and the digital divide. *Economic geography*, 80 (1): 45–61.
- Ploch, Beatrice (1994): Vom illustrativen Schaubild zur Methode. *Mental Maps und ihre Bedeutung für die Kulturanthropologie*. V: I. M. Greverus, J. Moser, B. Ploch S. (ur.): 113–134. Frankfurt am Main: Kulturtexte.
- Poljak Istenič, Saša (2019): Participatory urbanism: creative interventions for sustainable development. *Acta geographica Slovenica*, 59 (1): 127–140. DOI: 10.3986/AGS.5142.

- Porter, Michael (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. London: Collier Macmillan.
- Putnam, Robert (2000): *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert (1995): Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *Political science and politics*, 28 (4): 664–683.
- Rivas, Miguel (2011): From creative industries to the creative place refreshing the local development agenda in small and medium-sized towns. Dostopno prek: <http://www2.cetiq.t.senai.br/ead/redige/index.php/redige/article/view/112/170> (10. 9. 2015).
- Schulz, Amy, Barbara Israel, Marc Zimmerman, in Barry Checkoway (1995): Empowerment as a multi-level construct: perceived control at the individual, organisational and community levels. *Health education reserach*, 10 (3): 309–327.
- Scott, Allen (2000): *The Cultural Economy of Cities*. London: Sage.
- Scott, Allen (2010): Cultural economy and the creative field of the city. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 92 (2): 115–130.
- Shaw, Shih-Lung, Tsou, Ming-Hsiang, Xinyue, Ye (2016): Human dynamics in the mobile and big data era. *International Journal of Geographical Information Science*, 30 (9): 1687–1693.
- Standardna klasifikacija dejavnosti (SKD) (2011): Standardna klasifikacija dejavnosti. Dostopno prek: <http://www.ajpes.si/Registri/Drugo/SKD> (5. 11. 2011).
- Smith, Neil (1996): *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*. London, New York: Routledge.
- Tobačna Ljubljana (2019): Tobačna Ljubljana. Imperial Brands PLC. Dostopno prek: <http://www.tobacna.si/en/> (10. 6. 2019).
- UEL (2019): Urban Education Live. Dostopno prek: <http://www.urbedu.live/> (10. 5. 2019).
- Uršič, Matjaž (2005): Spreminjanje bivalne kakovosti in stanovanjska mobilnost v Ljubljani: naraščanje socialne nestabilnosti v večjih stanovanjskih soseskah? = Changing the quality of living and housing (residential) mobility in Ljubljana: increase of social instability in larger housing estates? *Urbani izziv*, 16 (2): 156–163.
- Uršič, Matjaž (2016): Characteristics of spatial distribution of creative industries in Ljubljana and the Ljubljana region = Značilnosti prostorske porazdelitve kreativnih dejavnosti v Ljubljani in ljubljanski regiji. *Acta geographica Slovenica*, 56 (1): 75–99. Dostopno prek: <http://dx.doi.org/10.3986/AGS.745> (24. 7. 2019). DOI: 10.3986/AGS.745.
- Uršič, Matjaž (2016): Online news media and local stakeholders in the urban development process: the case of renovating the Bežigrad Stadium in Ljubljana. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*, 53 (5): 1191–1212.
- Heur, Bass van (2009): The Clustering of Creative Networks: Between Myth and Reality. *Urban Studies*, 46 (8): 1531–1552.
- Verschueren, Jef (1995): The Pragmatic Return of Meaning. *Journal of Linguistic Anthropology*, 5 (2): 127–156.

- Zienkowski, Jan, Östman, Jan-Ola, in Verschueren, Jef (2011): *Discursive Pragmatics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins B.V.
- Zukin, Sharon (1998): Urban lifestyles: diversity and standardisation in spaces of consumption. *Urban Studies*, 35 (5/6): 825–839.
- Zukin, Sharon (2009): *Naked City – The Death and Life of Authentic Urban Places*. New York: Oxford University Press.
- Žaucer, Tadej, Peterlin, Marko, Uršič, Matjaž, Očkerl, Petra, in Marn, Tatjana (2012): *Kreativna urbana regeneracija*. Ljubljana: Ipop.
- Xinyue, Ye, Xingjian, Liu (2018): Integrating social networks and spatial analyses of the built environment. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 45 (3): 395–399. DOI: 10.1177/2399808318772381.

Podatki o avtorjih

dr. Matjaž Uršič
izredni profesor, višji znanstveni sodelavec,
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani,
Telefon: 015805349
Elektronski naslov: matjaz.ursic@fdv.uni-lj.si

dr. Primož Medved
docent, Fakulteta za družbene vede,
Univerza v Ljubljani,
Telefon: 015805349
Elektronski naslov: primoz.medved@fdv.uni-lj.si